

เที่ยวทะเลตะวันออก

เอกสารประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวสมัยรัชกาลที่ 5

Eastern Sea Travelling Historical Tourism Document in King Rama 5 Reign

เพชรรุ้ง เทียนปวีโรจน์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์ในการศึกษาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกในฐานะที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์การท่องเที่ยว ผลจากการศึกษาเอกสารทำให้ทราบถึงวิธีการและเส้นทางการเดินทาง อุปสรรคในการเดินทาง ประสบการณ์จากการเดินทาง การประกอบอาชีพในเมืองชายทะเลตะวันออก และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกสมัยรัชกาลที่ 5

คำหลัก: เที่ยวทะเลตะวันออก, สมัยรัชกาลที่ 5

Abstract

The objective of this article is to study the writing of Princess Sömmutamornpan. Eastern Sea Travelling as the Historical Tourism document. The results of the study this document presents methods and routes, barriers, experience, occupations and historical landmark of the Eastern sea region in the seaside town at the time of the King Rama 5 reign.

Keywords: Eastern Sea Travelling, King Rama 5 reign

* อาจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บทนำ

เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ เป็นหนังสือที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดีหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงรวบรวมหนังสือเรื่องไปที่ต่าง ๆ ที่เที่ยวตามหัวเมืองในสยามและเที่ยวตามเมืองต่างประเทศที่สมาชิกหอพระสมุดได้แต่งส่งมาให้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณพิเศษโดยนำประสบการณ์ที่พบเห็นจากการท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ มาถ่ายทอดให้สาระความรู้และความบันเทิง มีทั้งพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ มีด้วยกันทั้งหมด 5 ภาค ภาคที่ 1 และ 2 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2461 ภาคที่ 3-5 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463 กรมศิลปากรได้นำมาจัดพิมพ์ใหม่ โดยรวมเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 1-5 พิมพ์รวมในเล่มเดียวกัน พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. 2550

หนึ่งในเรื่องที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับหัวเมืองทางภูมิภาคตะวันออกในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ คือ เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงพระนิพนธ์เมื่อปีมะแม พุทธศักราช 2438 เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลักษณะการเขียนทรงพระนิพนธ์เป็นการแนะนำเส้นทาง สถานที่ท่องเที่ยว และถ่ายทอดประสบการณ์จากการท่องเที่ยวในหัวเมืองชายทะเลตะวันออก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพระนิพนธ์ชี้แจงไว้ว่า “การจะพรรณนาในการเที่ยวทะเลตะวันออกนี้ จะขอแต่งเป็นจดหมายเหตุระยะทางเดา ๆ ขึ้นพอให้ติดต่อเป็นเรื่องกันไป ต่างว่าจะไปทะเลตะวันออก ไปเรือกลไฟ แล้วจะได้พรรณนาการในทะเลตามสมควรที่จะประสม และปรารภขึ้นในระยะเวลาทางนั้น ๆ” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 33)

เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกเป็นเอกสารสำคัญเป็นเสมือนคู่มือแนะนำการท่องเที่ยวในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการเขียนเล่าประสบการณ์ตรงเพื่อให้ผู้อ่านทั้งที่เคยไปและไม่เคยไปทะเลได้อ่านซึมซับประสบการณ์ ทำให้เกิดจินตภาพจาก

การอ่าน โดยมีการสอดแทรกบทประพันธ์ที่สอดคล้องกับบรรยากาศของการเดินทาง ทั้งนิราศลอนดอน นิราศกลาง อโภยมณีปกรณัม มหาชาติกัณฑ์มหาพน เป็นต้น ลงในเนื้อเรื่องทำให้เห็นภาพเกิดจินตนาการมากยิ่งขึ้น เรื่องที่วทะเลตะวันออกมิใช่แค่ให้ความเพลิดเพลินจากการอ่าน แต่ยังให้ความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติวิทยาทางทะเล การเดินทาง สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญและภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ 5

ก่อนจะกล่าวถึงสาระสำคัญของเอกสารขอกล่าวถึงพระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ก่อน

พระประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ พระราชโอรสลำดับที่ 49 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหนู (ท้าวทรงกันดาล) ประสูติเมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2403

พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2423 ทรงดำรงตำแหน่งไปรเวตสิเกตรารี (ราชเลขาธิการ) กำกับดูแลกรมพระอาลักษณ์ จนกระทั่ง พ.ศ. 2435 กรมพระอาลักษณ์ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวง เรียกว่า กระทรวงมุรธาธร และทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระคลังข้างที่ ซึ่งเดิมอยู่ในสังกัดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาขึ้นกับกระทรวงมุรธาธร ช่วงปลาย พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร และกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลังข้างที่อีกตำแหน่งหนึ่ง

ต่อมาใน พ.ศ. 2436 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ กรมหมื่นสรรพลัททิตี ประสงค์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เสด็จไปตรวจราชการที่หัวเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ไปทรงบังคับบัญชาราชการในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และให้กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทรงบังคับบัญชาราชการแทนในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงมุรธาธรเป็นการชั่วคราว

ใน พ.ศ. 2450 ทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประพาสยุโรป พร้อมด้วย กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ และกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระองค์เป็นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงดำรงตำแหน่งสมุหมนตรี และเป็นเสนาบดีที่ปรึกษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2458 พระชนมายุได้ 55 ชันษา ทรงเป็นต้นราชสกุล สวัสดิกุล (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2556)

ความนิยมในการท่องเที่ยวหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

หัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมาก ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เป็นต้นมา ด้วยมีท้องทะเลที่สวยงาม อากาศดี เหมาะอย่างยิ่งแก่การพักผ่อน และการพักผ่อนให้หายจากอาการป่วยไข้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จทะเลตะวันออกที่เมืองชลบุรี ทั้งที่อ่างศิลาและเกาะสีชังและทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สร้างอาศรัยสถานขึ้นเพื่อเป็นที่พักรักษาตัวของผู้มีบรรดาศักดิ์และชาวต่างชาติ

“ที่อ่างศิลา แขวงเมืองชล อากาศดี โปรดให้ทำที่ประทับแห่ง 1 ได้ทำแต่อิฐปูนขึ้นไว้กับถมสะพานศิลาเป็นถนนออกมาสาย 1 ๗พันฯ หัวเจ้าท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหกลาโหมสร้างตึกใหญ่ขึ้นไว้หลัง 1 เพื่อจะให้พวกยุโรปที่เจ็บไข้ไปอยู่รักษาตัวตากอากาศที่นั่นเป็นการบุญ และที่ตลาดหลังเขาสามมุกนั้นโปรดให้ทำพลับพลาเป็นที่ประพาสขึ้นไว้หนึ่งหนึ่ง ให้ถมศิลาปนถนนออกมาสาย 1”

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504, หน้า 207)

อาศรัยสถานตั้งอยู่ที่ตำบลอ่างศิลา เมืองชลบุรี เป็นตึกสองหลังลักษณะอาคารรูปแบบผสมแบบตะวันตก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตึกอาศรัยสถานชำรุดทรุดโทรมลงไปมาก ใน พ.ศ. 2440 สมเด็จพระศรีพัชรินทรา

บรมราชาธิเนนาด ทรงบริจาควพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานให้ซ่อมแซมตึกทั้งสองหลังในการเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรป เมื่อเสด็จกลับพระนครทรงพระราชทานชื่อให้ตึกทั้งสองหลัง โดยตึกหลังใหญ่ให้ชื่อว่าตึกมหาราช และตึกหลังเล็กให้ชื่อว่าตึกราชาธิเนนาดผู้ใดจะใช้เป็นที่พักรักษาตัวเมื่อได้รับอนุญาตจากเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้วก็สามารถเข้าไปพักได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย หากแต่จะช่วยทำนุบำรุงก็ได้ตามเจตนา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม พระยาดำรงราชานุภาพ, 2513, หน้า 31-33)

ทะเลตะวันออกได้รับความนิยมในการท่องเที่ยวมากขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด รวมถึงการสร้างพระจุฑาธุชราชฐานขึ้นที่เกาะสีชังเพื่อเป็นพระราชวังประทับในฤดูร้อน เส้นทางท่องเที่ยวทางชายทะเลตะวันออกเป็นหนึ่งในเส้นทางที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแนะนำให้ท่องเที่ยว ตั้งแต่เมืองชลบุรีไปจนถึงเมืองประจันตคีรีเขตร¹ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2550, หน้า 29) ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกตามเส้นทางดังกล่าว

จุดมุ่งหมายในการเขียนเอกสาร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกเพื่อพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชิวริญาณวิเศษ ทรงอธิบายถึงการเขียนเรื่องนี้ไว้ว่า ถึงแม้ทะเลจะอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพ แต่ผู้คนที่ไม่เคยไปทะเลก็มีอยู่มาก คนนิยมไปทะเลกันมากขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประทับแรมที่เกาะสีชังทุกปี ถึงแม้ว่าจะไปทะเลก็เป็นทะเลที่อยู่ใกล้ ๆ และไปกันเพียงไม่กี่ครั้ง พระองค์จึงทรงพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกเพื่อเล่าประสบการณ์จากการเดินทาง

¹ บางเอกสารจะเรียกว่า บัตจันตคีรีเขตร หรือ ประจันตคีรีเขตร เป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการให้ตั้งเกาะง เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านทางชายฝั่งทะเลตะวันออกของไทย เนื่องจากเป็นเมืองที่มีเขตติดต่อกับเขมรและญวน การที่ทรงพระราชทานนามเกาะงว่า ประจันตคีรีเขตร ก็เพื่อให้คล้องจองกับชื่อเมืองประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งอยู่ทางด้านภาคตะวันตกของไทย ซึ่งตั้งอยู่ในแนวรุ้ง (Latitude) เดียวกัน (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2556)

“ข้าพเจ้าผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ถืออยู่ว่าตัวเป็นผู้ที่เคยไปทะเลมากครั้ง แลได้ไปไกลมากด้วย ตลอดพระราชอาณาเขตทั้งฝ่ายตะวันออกแล ฝั่งใต้ฝ่ายตะวันตก จึงจะขอนำสิ่งที่ได้พบได้เห็นมาเล่าให้ผู้ที่ไม่เคย ไปทะเล ฤๅเคยไปแต่น้อยครั้ง ฤๅไม่ได้ไปไกลนั้น ฟังพอเป็นการสนุก แลเกื้อกูลแก่ความรู้ เหมือนหนึ่งคนไปเที่ยวป่าเที่ยววงกลับมาแล้ว เล่าสู่กันฟังนั้นท่านผู้ที่เคยไปเที่ยวทะเลมาก แลไกลกว่าข้าพเจ้า อย่าติเตียนว่าเป็นการจืดเลย คนที่ไม่เคยเห็นเคยฟังจะได้ทราบบ้าง”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 32-73)

วิธีการและเส้นทางการเดินทาง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนเล่าประสบการณ์ การเดินทางโดยนั่งเรือกลไฟ ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านพระสมุทรเจดีย์ ป้อมผีเสื้อสมุทร เมืองสมุทรปราการ ปรากฏการปากน้ำ ออกทะเลมุ่งไปยังเกาะสีชัง แสมสาร ระยอง อ่าวแกลง อ่าวขลุง อ่าวแหลมสิงห์ เกาะช้าง น้ำพุคลองมะยม เกาะหมาก เกาะกูด เกาะกง เกาะกระดาศ ช่องสลักเพชร ปากน้ำเมืองจัน เกาะเสม็ด สัตหีบ บางพระ อ่างหิน บางปลาสร้อย รวมเวลาใน การเดินทางที่ทรงพระนิพนธ์ทั้งหมด 17 วัน

อุปสรรคในการเดินทาง

การเดินทางไปยังหัวเมืองชายทะเลตะวันออก อุปสรรคสำคัญที่สมเด็จพระ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนไว้ คือ

คลื่นในทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงบรรยายไว้ว่า คลื่นเกิดจากมีลมพัดมา คลื่นมาตามลม คลื่นมีอยู่ 2 อย่าง คือ คลื่นหกหัวแตก และลูกคลื่น คลื่นที่ซัดมาถี่ ๆ ปลายคลื่นแตกเป็นฟอง เรียกกันว่า คลื่นหัวแตก ถ้าลมสงบคลื่นราบ ๆ ซัดมาห่าง ๆ ไม่มีฟองคลื่น เรียกว่า ลูกคลื่น หรือ สางคลื่น ปัญหาที่เกิดจากการมีคลื่นในทะเลทำให้เรือกระโดดตามขนาดของคลื่น ทำให้เรือพลิกแกลงไปมา ถ้าไม่ยึดจับกานเรือหรือจับอะไรไว้ให้แน่นก็อาจจะหกล้ม ตามแรงคลื่นได้ และยังทำให้เกิดอาการเมาคลื่น

การเมาคลิ่น อาการเมาคลิ่น จะวิงเวียน คลื่นเหียน ถ้าเมามากอาจถึงขั้นอาเจียน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงอธิบายถึงคนที่เมาคลิ่นและไม่เมาคลิ่นนั้นมี 3 ประเภท

“คนที่เมาคลิ่น และไม่เมานั้นมีประเภทเป็น 3 อย่าง ที่เป็นธรรมดา นั้นคือคนที่ไม่เคยไปทะเลเลยแรกไปก็เมา แล้วเคยหลายหนเข้าก็ไม่เมา อีกพวกหนึ่งตั้งแต่แรกไปทะเลก็ไม่รู้จักเมาคลิ่นเลย อีกพวกหนึ่งเป็นผู้แพ้คลิ่นเมาอยู่เสมอ ถึงจะไปสักสิบครั้งก็ไม่หายเมา ถ้ามีคลิ่นมาเป็นเมา จนสังเกตเป็น พรอทวดคลิ่นได้ ถ้าเห็นคนที่ขี้เมาคลิ่นนั้นนอนลงแล้ว ให้ฟังว่ามีคลิ่นมาแล้ว ถ้าเห็นคนผู้นั้นเป็นปกติก็ฟังรู้ว่าไม่มีคลิ่น ที่เมาอย่างเอกแล้วนอนซมไปสามสี่วัน เข้าสักเม็ดหนึ่งก็ไม่พานตอ แต่ก็ไม่เห็นเป็นอะไร คลื่นสงบแล้วก็กินอาหารได้เป็นปกติ”
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 35)

ลมดูดในทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเห็นลมดูดในทะเลที่แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรี ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“ได้เห็นลมดูดน้ำในทะเล ฝรั่งเศสเรียกว่า ออเตอสปาร์ต ชาวจีนเขาว่า มังกรพ่นน้ำ ลมดูดน้ำนี้คนเดินเรือในทะเลได้เห็นเนื่อง ๆ แลแต่ไกลเป็นลำโตประมาณเท่าลำตาลฤโตกว่าบ้างเล็กกว่าบ้าง สีดำเหมือนเมฆเวลามีดีฝน ลำนี้ตั้งขึ้นจากน้ำไปจดเมฆ ข้างล่างที่จดน้ำเรียกว่า หน้อยหนึ่ง ข้างบนอยู่ข้างโต แล้วบานแผ่ออกไปจดเมฆ เมื่อแรกเป็นนั้นดำมืดมาก นานเข้าก็จางออกไปทุกที จนปลายข้างจดน้ำนั้นขาวส่วนบนก็หัดสิ้นหายเข้าไปในเมฆ เขาว่าเป็นด้วยลมบ้าหมูอย่างแรง ชักดูดเอาน้ำในทะเลขึ้นไปบนอากาศ ถ้าเรือแล่นเข้าไปใกล้ก็อาจจะเป็นอันตรายถึงกับล่มจมอับปางได้ เมื่อเวลาที่เป็นขึ้นใกล้เรือแล้วถ้ามีปืนใหญ่ต้องยิงปืนใหญ่ไปที่ตรงนั้น เมื่อยิงปืนแล้วลำที่ตั้งขึ้นนั้นก็ขาด เรือก็รอดพ้นอันตรายไปได้”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 51-52)

ศิลาได้นำ เรียกกันตามภาษาชาวทะเลว่า หินโสโครก เป็นอุปสรรคและเป็นอันตรายต่อการเดินเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงพบหินโสโครกที่เกาะเสม็ด และทรงเขียนเล่าถึงหินโสโครกว่าหินโสโครกอยู่ทั้งในที่น้ำลึกและน้ำตื้น ถ้าอยู่ที่น้ำตื้นเมื่อน้ำลดก็จะมองเห็นได้ ถ้าหินเสมอกับน้ำทะเลก็สังเกตจากคลื่นที่ตีกระทบหิน จะเป็นฟองสีขาว เรียกว่า เล่นน้ำ ในทะเลจะมีทุ่นบอกบริเวณที่มีหินโสโครก ชาวเรือชาวทะเลมีความชำนาญสังเกตได้ว่าบริเวณไหนมีหินโสโครก ชาวประมงมักไปหาปลาที่แนวหินโสโครก ปลามักเข้าไปอยู่ชุกชุม (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 53)

เรือเดินทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงอธิบายถึงเรือที่ใช้ในการเดินทางทางทะเลมีทั้งเรือกำปั่นและเรือกลไฟ เรือพื้นบ้านที่ใช้กันแพร่หลายเป็นเรือขนาดเล็ก 2 ประเภท คือ เรือฉลอมและเรือเปิดทะเล เรือฉลอมเป็นเรือที่มีลักษณะหัวเรือและท้ายเรือเป็นทรงแหลม ส่วนเรือเปิดทะเลเป็นเรือที่มีลักษณะหัวตัดท้ายตัด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงอธิบายการใช้งานเรือทั้งสองประเภทไว้ว่า “เรือทั้งสองอย่างนี้ต่อรูปไปบัง ๆ โคดคลื่นดีใช้แล่นใบ ถ้าเวลาเดินไกล ๆ ก็ใช้แจวเวลาแล่นใบนั้นลมกินใบเรือเอียงไปข้างหนึ่ง ถ้าคลื่นใหญ่ก็ชดน้ำเข้าเรือเป็ยกปอนไปทั้งนั้น” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 40-41)

ประสบการณ์ที่ทรงพบเห็นจากการเดินทาง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเล่าประสบการณ์จากการเดินทางและสิ่งต่าง ๆ ที่ทรงพบเห็นจากการท่องเที่ยวในทะเลตะวันออก ทรงเขียนบรรยายอย่างละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ

สัตว์ทะเล

เต่าทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงขึ้นเที่ยวที่เกาะเสม็ด ทรงพบที่ตามหาดทรายมีฟองเต่าหรือไข่เต่าทะเล ทรงอธิบายว่า เต่าที่มาตกฟองมี 3 ชนิด คือ จะละเม็ด กระ และตนุ หลุมที่เต่ามาตกฟองหลุมหนึ่งอาจมีฟองตั้งแต่ 40 ฟอง จนถึง 80-100 ฟอง ทรงเล่าถึงการออกฟองของจะละเม็ดไว้ว่า

“ผู้ที่เล่านั้นเชื่อว่าเขาได้ไปพยายามคอยดูอยู่ที่หาดทรายที่ตัวจะ
ละเมียดนั้นจะขึ้นออกฟอง จนเกือบคืนยังรุ่ง จึงได้เห็นตลอดสำเร็จ
ความประสงค์แรกขึ้นมาก็มาขุดหลุมด้วยมือข้างน่า ขุดแล้วหยุด
พักเหนื่อยเสียดี้ แล้วก็ขุดต่อไปอีก เหนื่อยเข้าก็พักไป ขุดอยู่ดังนี้
จนหลุมถูกได้แล้วก็ออกฟอง คนเข้าไปเอามือคอยรองรับฟองอยู่มัน
ก็เฉย ออกฟองเรื่อยไป จนหมด เสร็จแล้วก็เขี่ยทรายกลบหลุมสอง
สามแห่ง แล้วก็คิดานลงน้ำ...ครั้นมันออกฟองฝั่งไว้แล้วก็ไม่ต้องมี
ความเอื้อเพื่ออีกต่อไปจนฟองนั้นเป็นตัวแล้วก็ระเบิดหลุม ปลิวขึ้นใน
อากาศพร้อมกันแล้วลงน้ำไปหมด”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 39)

การหาฟองเต่าจะตามรอยเท้าและรอยกลบหลุม ทรงบรรยายถึงการหา
ฟองเต่าไว้ว่า

“การที่จะหาฟองนั้น เมื่อรู้ว่าที่ใดมีฟองตามความสังเกตของเขาแล้ว
ก็เอาเชือกพันแทงลงไปแล้วชักขึ้นมา ถ้ามีฟองแล้วเชือกนั้นถูกฟองแตก
ฟองติดเชือกชักขึ้นมาทรายก็ติดขึ้นมา ถ้าไม่ถูกฟองแล้วทรายก็ไม่ติด
แต่เหล็ก เมื่อพบหลุมที่มีฟองแล้วขุดลงไปก็ได้พบฟอง”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 40)

การเก็บฟองเต่านั้น มีการเรียกเก็บภาชนะที่เรียกว่า อากรักษาเกาะ คือรักษา
ไม่ให้ผู้ใดมาเก็บฟองเต่าไปขาย เก็บได้ก็เฉพาะแต่เจ้าภาชนะ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ยังเล่าต่อไปอีกว่าที่เกาะครามเป็นแหล่งที่มีฟอง
เต่าชุกชุมมากกว่าที่อื่น เต่าทะเลตัวหนึ่งมีขนาดตัวใหญ่มากเท่ากับกระดิ่งใบใหญ่ ๆ

หอยเม่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนถึง
อันตรายจากการเที่ยวทะเลว่ามีอยู่ 2 อย่าง คือ หอยเม่น และเห็บ ทรงบรรยายถึง
หอยเม่นไว้ว่า

“หอยเม่นนั้นเป็นหอยอยู่ในทะเล แต่รูปร่างแปลกประหลาดมาก มีเป็น
ตัวอยู่สักเท่าลูกจันทน์ รูปร่างก็แบน ๆ รี ๆ คล้ายลูกจันทน์ มีหนาม
รอบตัวสีดำ ๆ ยาวประมาณ 8 นิ้ว 9 นิ้ว ฤๅคืบหนึ่ง แต่หนามนั้น

ไม่แข็งไม่เหนียว อ่อนแอสเปราะยุ่น ๆ แลกลวงในแต่ปลายแหลม มักจะแทงฝ่ามือฝ่าเท้า ถ้าแทงแล้วบ่งก็ไม่ออก ยิ่งบ่งยิ่งยุบแฉ่งเข้าไปในเนื้อบวมปวด ต้องขยี้แลทาปูน เมื่อถึงกำหนดที่จะหายก็หายในเวลาเมื่อหอยเม่นนั้นอยู่ในน้ำมักอยู่เป็นขยุ้ม ๆ แลดูดำเป็นหมู่ ๆ ครืดไปทั้งนั้น ถ้าพิจารณาองดูใกล้ ๆ เห็นที่ปากนั้นเป็นสีเขียวมาก ตัวหอยนั้นถ้าตายแล้วเราชนามออกเสีย เอาแต่เปลือกมาร้อยเป็นพวงสำหรับเด็ก ๆ เล่น”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 46)

เห็บ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนอธิบายถึงอันตรายเห็บไว้ว่า

“เห็บนั้นเป็นแมงอย่างหนึ่งคล้าย ๆ กับเหือด แต่ร้ายยิ่งกว่าเหือด เมื่อเวลากัดนั้นไม่รู้สึกรู้สีก กัดจนตัวฝังเข้าไปในเนื้อ นานเข้าจึงรู้สึกออกเจ็บ ๆ พอถูกเข้าแล้วออกเจ็บแคะก็ไม่ออก ต้องแข็งใจจับให้มันแล้วกระชากออกมาเต็มแรงจึงออก เนื้อติดออกมาเป็นแวนที่เดียว แผลที่เห็บกัดนั้นไม่ใคร่จะหายเลย แห้งเป็นสะเก็ดแล้วสะเก็ดล่อนออกมาแล้วเป็นสะเก็ดอีก กล่าวกันว่าถึงสามสี่สามสะเก็ดจึงหาย แต่ก็ไม่ต้องรักษาไรมาก ทิ้ง ๆ ให้นานเข้าก็หายเอง”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 46)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงกล่าวว่า “อันตรายสองอย่างนี้เป็นอันตรายอย่างเดียวกัน แต่ก็มีคนถูกกันขุม ถ้าถูกแล้วอยู่ข้างเดียวร้อน” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 46)

ปลิงทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนถึงปลิงทะเลไว้ว่า “ของน่าเกลียดอีกอย่างหนึ่งที่กลับมาเป็นอาหารอย่างดีได้” ทรงบรรยายลักษณะของปลิงทะเลไว้ว่า

“ปลิงทะเลตัวกลม ๆ ยาว ๆ ขนาดเท่าข้อมือเด็ก ๆ บ้าง เล็กกว่าบ้าง โตกว่าบ้างยาวอยู่ในหิ้งน้ำเจ็ดนิ้ว มีสองอย่าง อย่างหนึ่งเกลี้ยง ๆ นอกจนถึงอืดที่ติดเป็นพรมลูกฟักอยู่ในท้องทะเล ตามริมหาดคนเขา

เที่ยวเก็บเอามาต้มให้สุกแล้ววางให้แห้ง เอามาขายเป็นสินค้าอย่างดี
จีนใช้ทำของกินเจือในเกาเหลาบ้าง เจือน้ำตาลกินเป็นของหวาน
เหมือนวุ้นบ้างรสชาติอร่อยดี ถ้าไม่เห็นตัวแล้วกินได้สบาย ถ้านึกถึง
ตัวเป็น ๆ ขึ้นมาแล้วกินไม่สนิท”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 46)

แมงดาทะเล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง
บรรยายลักษณะของแมงดาทะเลว่ามีความแตกต่างจากแมงดาบก “มีกระดอง
กลม ๆ มีปากอยู่ใต้ท้องตีนยู่ยามอยู่ริมปาก และมีหางแหลม ประโยชน์ที่ใช้เห็นใช้
แต่ไขกินเป็นอาหาร ผัดบ้าง ยำบ้าง แกงบ้าง เนื้อหนึ่งที่จะพึงเป็นอาหารก็ไม่เห็น
มี เห็นแต่กระดองแข็ง ๆ สีสรรวรรณะอย่างปูทะเล” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 71)

แมงกะพรุน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบรรยาย
ลักษณะของแมงกะพรุนว่า

“สีขาว ๆ เหมือนวุ้น สีศะกลม ๆ มีหางเป็นสาย ๆ รุงรัง ใหญ่
ประมาณเท่าลูกมะพร้าวแก่ อย่างย่อมก็เท่ามะพร้าวอ่อนแลที่เล็กจน
เท่าผลส้มก็มี มักจะพบชุมเป็นแห่ง ๆ ตามที่ปากอ่าวมักจะมีมาก
ถ้าปะหู่ใหญ่แล้วดูออกเต็มไปทั้งนั้น เนื้อมันออกยุ่น ๆ คล้ายวุ้น
แต่อ่อนกว่าวุ้น แลดูอยู่ข้างจะเปื่อย กระทบแจวฤกระเซียงฤเอาไม้
เขี่ยเข้า ก็ฉีกขาดออกโดยง่าย มันว่ายนน้ำได้ด้วยเครื่องรุงรังที่หาง
นั่นเอง เขาว่าพวกจีนทำแท่ หรือแช่ ที่เราเอามาทำแลมาจิ้มน้ำพริก
เผากินกันอยู่นี้ ว่าทำด้วยแมงกะพรุนนี้เอง”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 57-58)

ปลาทะเล ในการเดินทางทางทะเลจะได้เห็นปลาบินหรือปลานกกระจุก
ปลาตัวเล็ก ๆ ขนาดเท่านิ้วหัวแม่มือกระโดดขึ้นจากน้ำสูงประมาณ 2-4 ศอกเป็นฝูง
เป็นพันเป็นหมื่นตัว และยังพบปลาโลมาที่ชอบว่ายน้ำแข่งกับเรือ

“ปลาโลมาอีกอย่างหนึ่ง โตประมาณเท่าหมูอย่างกลาง ๆ ขึ้นเป็นหมู่ ๆ
มีกระโดงที่หลัง มักชอบว่ายน้ำแข่งเรือ ว่ายน้ำเร็วมาก เรือไฟแล่นตาม

ไม่ทัน ว่ายจุม ๆ ไปพอลแลเห็นหลังดำ ๆ แล้วไหล่ที่หนึ่งไหล่ตามกัน
เป็นฝูง ๆ มีมาก ฝูงหนึ่งหลาย ๆ สิบตัว น่าชมน่าพิศวงมาก”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 48)

นอกจากนี้ยังมีปลาที่พ่นน้ำได้สูงมาก ซึ่งอาจจะเป็นปลาวาฬ ซึ่งพ่นน้ำพุ่ง
ตรงขึ้นจากท้องทะเลสูง 3-4 ศอก และปลาอื่น ๆ ทั้งปลาฉลาม ปลาหู ปลาทุ ปลาทุ
ปลาแป้น ปลาจะละเม็ด ปลากระพง ปลากะบอก ปลาอินทรี ปลานกแก้ว
ปลาปักเป้า ปลาชิว ปลาหัวตะกั่ว มีปลาอยู่ชนิดหนึ่งซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเคยเห็นแต่ในรูป แต่ไม่น่าเชื่อว่ามีจริง หรือว่ามีก็ไม่
จะมีในอ่าวไทย ปลาที่ว่าก็คือ ปลาดาว ทรงเขียนไว้ว่า

“อีกอย่างหนึ่งจะว่าหอยก็ใช่ จะว่าปลาก็ใช่ รูปร่างแฉก ๆ เป็น 5 แฉก
สีเทา ๆ เรียกแปลจากภาษาฝรั่งตามที่เขาเรียกกันนั้นว่าปลาดาว
ไทยเรียกอะไรไม่ทราบ สมควรจะเรียกปลาดาวตามฝรั่งเขาเรียก
ปลาเห็นในรูปเขียนบ่อย ๆ แต่ไม่มีใครจะนำชื่อ ฤๅเชื่อแต่นี้ก็ไม่
มีในอ่าวของเรา ต่อได้เห็นด้วยตัวเองจึงรู้แน่ว่ามีจริง”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 64)

ปูเสฉวน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเรียก
ปูเสฉวนว่า ตัวสามฉวนหรือเสฉวน ทรงเปรียบปูเสฉวนว่าเป็นโจรของหอย

“มีก้ามสองก้าม แลมีหนวดครายุ่มยามแลกันแหลม มีลักษณะ
คล้ายกุ้งมาก มักเข้าอยู่ในหอย เดินไปไหนก็ลากเอาหอยไปด้วย
แต่แรกเห็นหมายว่าหอยทะเล เนื้อมันเป็นเช่นนั้น แลมันเดินเร็วตั้งนั้น
ต่อเขาบอกจึงได้รู้ความว่ามันจับหอยกินเนื้อเสียแล้วแยงเอาเปลือก
เป็นที่อาศัย พวกเราที่ไปเที่ยวเห็นเข้าอยากจะทำตัวมันเป็น
อย่างไร คิดอ่านจุดลากมันออกมากก็ไม่ออก อยู่ข้างหวงเปลือกหอยมาก
ต้องเอาไฟลนกันหอย มันร้อนเหลือทนเข้าจึงออกมาหมด กันแหลม
เป็นยางเหนอะหนะสกปรกรอยมันเดินตามหาดทรายเป็นทางไป
เหมือนตีนตะขาบ”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 55)

ปะการังและกัลปังหา ปะการังและกัลปังหาจัดเป็นสัตว์ทะเลประเภทไม่มีกระดูกสันหลัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพบปะการังและกัลปังหาที่เกาะหมาก ซึ่งมีปะการังที่สวยงามอยู่มาก ดังที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“ปะการังนั้นอยู่ใต้น้ำ เป็นหิน ๆ เหมือนกับเปลือกหอย มีรูปร่างต่าง ๆ เป็นลวดลายวิจิตรงดงามมาก สีขาวสะอาดงาม บางอย่างเป็นกิ่งก้านสาขา และมีรูปรูๆ บางอย่างเป็นกลีบ ๆ เหมือนดอกไม้ บางอย่างเป็นก้อนกลม และมีลวดลาย ยากที่จะพูดให้เข้าใจตามของที่เป็นจริงเหมือนตาเห็นได้ ปะการังนี้มีเต็มเกลื่อนไปเป็นแห่ง ๆ”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 45)

ส่วนกัลปังหา นั้น พระองค์ทรงอธิบายว่าเป็นต้นไม้ก็ไม่ใช่จะเป็นหินก็ไม่ใช่ “ยังมีของในน้ำอีกอย่างหนึ่งจะเป็นต้นไม้ก็ไม่ใช่ จะเป็นหินก็ไม่ใช่ คือ กัลปังหา เป็นเหมือนกิ่งไม้ อยู่ใต้ท้องทะเล เมื่ออ่อนนั้นเป็นสีขาวเป็นหินหักเปราะ แก่เข้าเป็นสีแดง แก่มากเข้าเป็นสีดำเหนียวหักไม่ออก เนื้อเหมือนเขาสัตว์มีโตบ้างเล็กบ้าง ที่โต ๆ ใช้ทำด้ามมีด แลทำอไร้อไรได้หลายอย่าง ช่างฝรั่งเขาว่าเป็นตัวสัตว์ เพราะเขาขึ้นมาใหม่ ๆ แล้วเหม็นเน่าเหมือนหอย เป็นการสมจริงอยู่”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 45)

หอยชนิดต่าง ๆ ในเรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกมีกรกล่าวถึงหอยหลากหลายชนิด ดังนี้

หอยเบี้ย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเสด็จเที่ยวที่เกาะเสม็ด ทรงพบหอยเบี้ยขนาดใหญ่ ทรงบรรยายไว้ว่า “เนื้อนั้นสีดำ ๆ ชาว ๆ ออกสกปรกเหมือนทากไหลออกมาจากเปลือกนั้นคลานไปได้ ที่เอาใครย่นั้นอยู่ในท้องทะเลตามซอกปะการัง คนลงมัจฉับได้ แลในท้องทะเลที่ปนอยู่กับปะการังนี้”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 49)

หอยมือเสือ “มีหอยอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าหอยมือเสือ เป็นหอยอยู่ที่เดินไปไหนไม่ได้ มีรากฝังอยู่ในทราย ตัวขนาดเท่าลูกมะพร้าว กาบข้างหนึ่งก็เท่ามะพร้าวผ่าซีก เปลือกเป็นริ้ว ๆ ใหญ่ ๆ มีเนื้อกินได้ในเวลาเมื่อมันอยู่ในทะเลนั้น

มันอ้ากาบออกเป็นที่นากลัว้นัก ถ้าคนลงเดินลุยทะเลไม่ทันสังเกตุ เอาเท้าเหยียบลงไปในกาบที่มันอ้าอยู่แล้ว มันจะจับเอาเท้าขาดที่เดียวด้วยกาบบนคมนัก” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 49)

หอยอิฐม หรือหอยนางรม หรือนางลมหอย เป็นหอยที่คนชอบกิน การหาหอยนางรมจะต้องใช้ค้อนหรือท่อนเหล็ก และไม้เล็ก ๆ แคะออกจากหินและแคะเนื้อออกมา หอยอิฐมประกอบอาหารได้หลายอย่าง “ตองน้ำเกลือแล้วเอามาปรุงเครื่องจิ้มผักเหมือนดังไตปลาก็ได้ ฤกกินสด ๆ ต้มกับข้าวต้มก็ได้ ฤกเอามาดิบ ๆ ปรุงบีนน้ำมะนาวเจื่อน้ำปลา ปรุงพริกขิงหอมกระเทียม กินกับข้าวก็อร่อยเหมือนกัน ฤกกินดิบอย่างฝรั่งเอามาเคล้าน้ำส้มเจือพริกไทยกินเปล่า ๆ ฤกกินกับขนมปังก็ได้” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 62)

นอกจากนี้ก็ยังมีการกล่าวถึงหอยชนิดอื่นๆ อีก เช่น หอยสิงโต หอยเสียบ เบี้ยจ๊กกะจั้น หอยกาบ หอยนมสาว หอยจู้บแจง หอยพลูจิบหรือหอยพระเจดีย์ หอยดาวัว หอยแครง และหอยแมลงภู่ และยังมีสัตว์ทะเลชนิดอื่น เช่น ปลูม ปูทะเล งูทะเล เป็นต้น

พืชทะเล

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพบพืชที่อยู่ทั้งในทะเลและริมทะเล

สาหร่าย ทรงบรรยายถึงสาหร่ายไว้ว่า “ในท้องทะเลนั้นมีผักอย่างหนึ่งที่เรียกว่าสาหร่าย แต่สีไม่สู้เขียวสดนัก ใช้ทำอะไรได้บ้างไม่ทราบ เห็นมีลอยเกลื่อน ๆ อยู่ในทะเลเป็นแห่ง ๆ” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 62)

มะพร้าวสีดา “มะพร้าวสีดา มีผลขนาดใหญ่หลายลูกใหญ่ ๆ รูปร่างก็คล้ายผลหลายลูก มีแก่นข้างในเป็นกระลา แต่มีเนื้อในเหมือนลูกกระทิง ใช้ทำกระบวยได้ ใหญ่กว่ากระบวยลูกกระทิง แลที่อื่น ๆ ก็มีบ้าง แต่ไม่สู้เหมือนที่เกาะหมากนี้” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 45)

ลูกลม ลูกลมเป็นหญ้าชนิดหนึ่ง พบที่หาดแสมสาร สัตหีบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบรรยายลักษณะไว้ว่า “ลูกลมเป็นหนามแหลมรอบตัว อย่างใหญ่เท่าลูกมะพร้าว อย่างเล็กเท่าส้ม เรียกว่า ลูกลม ถ้าเวลาลมพัดแล้ววิ่งไปตามหาดทรายได้ไกล ๆ มาก เป็นเครื่องเล่นของพวกเขา

อย่างหนึ่ง ที่เอาไปวางให้มันกลิ้งแข่งกันเป็นการสนุก” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 56)

ไม้อื่น ๆ เช่น ไม้แสม ไม้ลำพู รากใช้ทำของใช้เบ็ดเตล็ด เช่น จุกขวด ไม้ตะบูนประโยชน์ที่ใช้นั้นใช้ตัดลำต้นเป็นพินบ้าง เผาเป็นถ่านบ้าง ไม้โกงกางใช้ได้ทั้งถ่านทั้งพิน ไม้โกงกอน เหมือนกับไม้โกงกาง

มูลปลาวาฬ ในระหว่างการนั่งเรือออกจากสัตหีบมาบางพระ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเห็นมูลปลาวาฬลอยอยู่ในน้ำ “ได้แลเห็น มูลปลาวาฬลอยอยู่ในน้ำเป็นเทือกยาวสุดสายตาสีเหลือง ๆ มัว ๆ เป็นพอง ๆ เมื่อเรือแล่นผ่านไปใกล้ ได้กลิ่นเหม็นคาวๆ ชื่นๆ มูลปลาวาฬนี้ เป็นนมคัพที่ที่ ชาวทะเลกำหนดเรียกขึ้นโดยเดาว่าปลาวาฬจะถ่ายมูลไว้ แต่ช่างนักปราชญ์ฝรั่งเขากล่าวว่าเป็นสัตว์อย่างหนึ่ง ฤๅไนยหนึ่งว่าเป็นพองของปลาทะเล” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550) มูลปลาวาฬจะลอยเป็นเทือกใหญ่และมีเป็นครั้งคราว ถ้าซัดมาขึ้นที่ชายหาดจะส่งกลิ่นเหม็นหลายวัน เมื่อฝนตกกลิ่นจึงจะหายไป บางคนก็ว่ามูลปลาวาฬเมื่อแห้งแล้วจะกลายเป็นอำพัน ที่เรียกกันว่าอำพันขี้ปลา² (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 57)

การประกอบอาชีพในเมืองชายทะเลตะวันออก

อาชีพที่สำคัญของผู้คนที่อยู่ในเมืองชายทะเลตะวันออกที่ปรากฏในเรื่อง ทะเลตะวันออก

การประมง ชายทะเลตะวันออกเป็นแหล่งการประมงที่สำคัญ มีทั้งการหาปลา หาหอย จับปู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงอธิบายถึงเครื่องมือในการจับปลาของชาวบ้าน คือ ร้ว ไร่ะ ละมู และกระดานถีบ

ร้วดักปลา ใช้สำหรับดักปลาทุ และปลาอื่น ๆ เป็นไม้ขนาดประมาณข้อมือ ปักสูงพ่นน้ำ เวล่าน้ำลงเห็นยาวประมาณ 3 ศอก 4 ศอก ปักไม้เป็นปีกกาสองข้าง แล้วทำเป็นช่องให้แคบลง มีเสาใหญ่สองเสาปักสกัด และมีวนดักปลา

² อำพัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า วัตถุสีเทาและสีเหลือง มีกลิ่นหอม ลอยอยู่ในทะเลหรือริมฝั่งทะเลของประเทศเขตร้อน เข้าใจว่าเป็นขี้ปลานชนิดหนึ่ง ใช้เป็นเครื่องยาไทย

โป๊ะหรือละมู ใช้ไม้ไผ่หลาวเป็นไม้เรียวผูกเป็นเชือกติดกับเสากระทู้ หยั่งถึงดินสูงขนาดรั้วปลา กั้นคอกเป็นวงกลมกว้างขนาดเรือขลอมหรือเรือเปิดทะเลเข้าไปในนั้นได้สองลำสามลำใหญ่ ที่ปากคอกที่วงนั้นมีช่องขนาดพอเรือเข้าไปได้ต่อปากช่องออกมาก็มีรั้วเป็นปีกกาเหมือนรั้วดักปลา เวลาที่ปลาวจะเข้าไปก็คล้ายกับรั้วต่างกันที่ไม่มีอิวน ปลาว่ายเข้าไปตามรั้วก็เข้าไปอยู่ในคอกนั้นหมดครั้นถึงเวลาที่จะจับปลา คือในเวลาน้ำลง ไม่ว่าจะกลางวันกลางคืนเขาเอาเรือไปสองลำ มีเครื่องมือไปพร้อม เข้าไปในวงโป๊ะนั้นทั้ง 2 ลำ 3 ลำ แล้วเอาอวนลงในโป๊ะนั้นอีกทีหนึ่ง กู้อวนขึ้นมา เอาปูนก็ตัดได้ปลามาก ๆ แล้วลงอวนอีก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 63)

กระดานถีบ หรือการถีบกระดาน ใช้สำหรับการหาหอยที่อยู่ตามโคลนเลน หรือใช้ไปมาเมื่อเรือไม่สามารถเทียบฝั่งได้ ลักษณะเป็นไม้กระดานแผ่นหนึ่งกว้างประมาณ 1 คอก หัวไม้งอนขึ้นนิดหน่อยเพื่อไม่ให้ที่มลงในเลน วิธีใช้คือคนนั่งคุกเข่าบนกระดาน แล้วใช้เท้าข้างหนึ่งถีบไปบนเลน ถ้าใช้หาหอยจะมีตะกร้าใบหนึ่งวางอยู่บนกระดานเอาไว้ใส่หอยด้วย

การทำนาเกลือ เส้นทางจากสถิตีบมาบางพระ ผ่านบ้านนาเกลือ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงสันนิษฐานว่าชื่อบ้านนาเกลือ น่าจะเป็นที่ทำเกลือมาแต่ครั้งโบราณ ปัจจุบันไม่ได้ทำนาเกลือ เกลือที่ใช้เป็นเกลือที่มาจากนาเกลือเมืองสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และเพชรบุรี และทรงอธิบายถึงการทำเกลือไว้ว่า

“เกลือนี้ก็ทำด้วยน้ำเค็มในทะเลนั่นเอง ข้าพเจ้าได้เห็นตามแห่งศิลาที่ชายทะเล ซึ่งคลื่นซัดน้ำเค็มขึ้นไปค้างอยู่ แล้วแลถูกแสงแดดแผดเผาแห้งไปนั้น เป็นแผ่นขาว ๆ บริสุทธิ์งามดี แต่มาชิมดูรสเค็มขมเป็นดีเกลือทีเดียว ข้าพเจ้าได้ลองเอาน้ำเค็มมาเคี่ยวลงดูว่าจะเป็นอย่างไบบ้าง ครั้นงวดเข้าก็เป็นดีเกลือเหมือนกัน แต่ไม่สู้ขาวบริสุทธิ์เหมือนดีเกลือที่ค้างอยู่ตามแอ่งศิลา แต่ที่จะทำให้เป็นเกลืออย่างไรที่เราบริโภคกันนี้มีวิธีพิศดาร ต้องไขน้ำผ่นกันไปหลายชั้น เขาว่าเมื่อเกลือแห้งได้ที่แล้ว ที่ตรงกลางเป็นดีเกลือ รอบนอกเป็นเกลือแลเกลือที่ทำด้วยน้ำเค็มนี้เรียกว่าเกลือสมุทร เป็นเกลือที่ชาวเราบริโภคอยู่เกลือที่บังเกิดแต่สิ่งอื่นก็มี เช่น เกลือสินเธาว์ เป็นต้น

ชาวเมืองที่อยู่ห่างทะเลไม่สามารถจะหาเกลือสมุทรบริโภคได้ ก็ต้อง
บริโภคเกลือสินเธาว์ ชาวยุโรปเขาบริโภคเกลือแร่ สีขาวบริสุทธิ์
มากกว่าเกลือสมุทรที่เราบริโภคกันอยู่นี้”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 56-57)

สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

อัญมณีประภาคาร เป็นประภาคารก่ออิฐถือปูนเป็นรูปกลมสูงขึ้นไป
มีเรือนกลมอยู่บนยอด อัญมณีประภาคารสร้างอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่มีลักษณะ
เป็นเกาะเรียกว่าส้มปะย้อย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์,
2550, หน้า 36) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างประภาคารนี้ขึ้นเพื่อให้แสงสว่างแก่ชาวเรือที่แล่นเรือเข้ามายังเกาะสีชัง
เพราะบริเวณหินส้มปะย้อย เป็นหินโสโครก เป็นอันตรายแก่ชาวเรือ ดังปรากฏ
ข้อความในราชกิจจานุเบกษาว่า

“อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า ทางที่เรือจะเข้าช่องเกาะสีชัง คือตำบล
ส้มปะย้อย ทำเกาะนั้น มีกองหินโสโครกเป็นที่น่ากลัวฤตองระวาง
มาก แต่ผู้ที่เดินเรือไปมาเข้าออกเกาะสีชังนั้น จึงโปรดเกล้าฯ
ให้ทำเรือนสว่างฤตองประภาคาร (Light House) ขึ้นที่กองหินนั้น และจะ
ให้มีคนรักษา เพื่อให้เป็นที่หมายของเรือไปมาโดยง่ายสะดวกขึ้น”

(ราชกิจจานุเบกษา, 2434, หน้า 157)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานประกาศว่า
อัญมณีประภาคาร ตามพระนามของพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัญมณีเดชาวุธที่
ทรงประสูริ และไปพักฟื้นพระวรกายที่เกาะสีชัง

น้ำพุคลองมะยม น้ำพุคลองมะยมเป็นน้ำตกที่มีความสวยงาม ไหลมาจาก
เขาที่มีความสูงชัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแวะขึ้น
เที่ยวที่น้ำพุคลองมะยมและทรงเขียนถึงการเสด็จประพาสน้ำพุคลองมะยมของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเคยเสด็จพระราชดำเนินมาชมน้ำพุคลอง
มะยมหลายครั้ง และทรงโปรดให้สลักอักษรย่อพระนาม จปร. ไว้บนแท่นหินและ
ลงปีที่เสด็จพระราชดำเนิน ทรงให้เรียกว่า จปร. ที่ 1 ถ้าเดินต่อไปจะเจอลำธาร

ที่มีก้อนหิน ก้อนกรวดเป็นเกาะแก่งในลำธาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ทรงเสด็จลุยน้ำที่แก่งนี้ จึงพระราชทานชื่อแก่งว่า แก่งทรงลุย และโปรดให้จารึก อักษรย่อพระนาม จปร. ที่ก้อนหินริมลำธาร และให้เรียกว่า จปร. ที่ 2 เมื่อพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวเสด็จมายังน้ำพุคลองมะยมอีกครั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดทางขึ้นไปยังน้ำพุเพื่อความสะดวก ไม่ต้องปีนปายเขา พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าอยู่หัวทรงเสด็จถึงภูเขาคีที่มีความสูงชัน น้ำตกสูงถึง 23 วา ทรงโปรดให้จารึกอักษรย่อพระนาม จปร. ให้เรียกว่า จปร. ที่ 3 เสด็จพระราชดำเนิน ต่อไปอีกข้ามเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 700 ฟุต และเสด็จไปตามลำธาร โปรดให้ จารึกอักษรย่อพระนาม จปร. ไว้ที่ก้อนหินใหญ่ที่เป็นเทือกเขา ให้เรียกว่า จปร. ที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 42-43) สมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบรรยายความงดงามของธรรมชาติ ที่น้ำพุคลองมะยมไว้ว่า

“ตามระยะทางในตอนบน ๆ นี้ ยิ่งงามวิจิตรพิศดารด้วยก้อนศิลา มากขึ้นทุกทีเหลือที่จะพรรณาให้ปรากฏแก่ผู้ฟังเหมือนตาเห็นได้ แลมีเขาสูงสองข้างลำธารนี้ไปในระหว่างเขา น้ำพุที่นี้ใสบริสุทธิ์ไม่มี หินปูนจับตามศิลาที่ตกเป็นรอยอยู่ ในที่นี้ไม่มีรอยจับเลย มีแต่ ทรายไฉ่น้ำเท่านั้น ในที่ จปร. ที่ 4 นี้สูงแลไกลมาก ผู้ใดได้ไปถึงที่นั่น แล้วนับว่าเป็นผู้เลิศในการขึ้นเขาได้”

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550, หน้า 43)

สรุป

เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ในการให้ภาพ หัวเมืองชายทะเลตะวันออกของสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสะท้อนให้เห็น ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ความงดงามของธรรมชาติ ชายทะเลฝั่งตะวันออก การทำมาหากินของผู้คนริมทะเล ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวและประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นภูมิภาคตะวันออก

บรรณานุกรม

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2513). รายงานกรมหลวงดำรงไปตรวจราชการมณฑลปาจิณ. *วารสารศิลปากร*, 13(5), 31-46.
- _____. (2550). อธิบายถึงเรื่องเที่ยว พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. ใน *เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 1-5*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2556). *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับ 8 การปลูกสร้างที่เกาะสีชัง*. วันที่ค้นข้อมูล 20 พฤศจิกายน 2556, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/RKJ/index/index/announce/search>
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2556). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์*. วันที่ค้นข้อมูล 20 พฤศจิกายน 2556, เข้าถึงได้จาก http://th.wikipedia.org/wiki/2/พระเจ้าบรมวงศ์เธอ_พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติกรมพระสมมตอมรพันธุ์
- สมมตอมรพันธุ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2550). เรื่องเที่ยวทะเล ตะวันออก พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์. ใน *เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 1-5*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.